

Elektronska literatura in novomedijska umetnost. Uvod v tematski sklop

Janez Strehovec

Pleteršnikova 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
Janez.Strehovec@guest.arnes.si

Elektronska literatura je področje pisanja in programiranja, ki uporablja novomedijske podlage (predvsem programske opremo) za oblikovanje elektronskih besedil, ki se umeščajo na presečišče eksperimentalnega pisanja z literarnimi ambicijami, literarnih avantgard in novomedijske umetnosti. Najbolj odmevna usmeritev v njej je hipertekstna fikcija, katere ključna dela (na primer "Afternoon, a Story" Michela Joycea) so nastala v 80. in 90. letih 20. stoletja, medtem ko se v začetku 21. stoletja srečujemo z vrsto drugih usmeritev, pri katerih se hipertekstne povezave besedilnih enot umikajo postopkom, ki so utemeljeni na novi generaciji programske opreme, in so vraščeni v sedanjo algoritemsko, softversko, mobilno, lokativno, didžejsko in vidžejsko kulturo, kar pomeni, da tudi v prakso e-literature (podobno kot novomedijske umetnosti) stopajo različne programske aplikacije, remiksi in *mash-ups*. Rezultat teh prizadevanj so projekti, ki sodijo na področje razširjene besedilnosti, ki temelji na soobstoju verbalnih in ne-verbalnih označevalcev. Tekst verbalnih enot je statičen ali kinetičen (recimo v zvrsti animirane e-poezije), vanj so vključeni znaki naravnih ali pa programskih in skriptnih jezikov (primer umetelnega jezika *mezangelle*, ki ga je oblikovala avstralska avtorica Mez), ob njem pa se srečujemo tudi s (statičnimi ali gibljivimi) podobami, zvoki in celo z aromami (»aromatična poezija« Eduarda Kaca, se pravi poezija, ki se jo »bere z nosom«).

Pisanje v elektronskem mediju postavlja v ospredje paradigmatičen (in ne sintagmatičen) pristop k verbalnim označevalnem, kar pomeni, da se jezik analizira, izolira njegove enote, jih potuji, primerja in kontrastira z odsotnimi označevalci, klasificira in igrivo povezuje v nove celote. V ospredju je v Manovichem *Jeziku novih medijev* obravnavana podatkovna zbirka kot nova simbolna oblika, sestavljena iz med seboj enakovrednih elementov, v katero se decentralizirano posega. Podatkovna zbirka ni organizirana glede na vzročno verigo, nima začetka, sredine in konca, po Manovichu je zato organizirana izrazito drugače, kot je strukturirana tradicionalna, linearno členjena pripoved.

Elektronska literatura ni nadaljevanje literature-kot-jo-poznamo z drugimi, se pravi elektronskimi sredstvi (niti kaka njena višja ali posodobljena stopnja), ampak področje elektronske besedilnosti-v-nastajanju, na katerega bistveno vplivajo novi mediji in je vraščeno v izrazito tehnokulturne prakse (klubsko, softverska kultura in kultura igranja video iger). V določenem pogledu so sicer s hipertekstom opredeljeni projekti blizu tistim usmeritvam v poznani, na tisk oprti literaturi, ki jih zaznamujejo kombinatorični teksti in teksti labirinti (recimo Calvinov roman *Neke zimske noči popotnik*, Pavičev *Hazarški besednjak* in Borgesova kratka zgodba *Vrt s potmi, ki se cepijo*), prav tako pa elektronska poezija stopnjuje in radikalizira nekatere tendence vizualne in konkretne poezije 60. in 70. let 20. stoletja (ko gre za organiziranost besedilnih enot glede na prostorsko sintakso) in jih širi še na področje gibanja in s tem tudi časovne (in filmske) sintakse. Čeprav se dela e-literature tudi umeščajo v prostore, ki niso blizu tradicionalni literarni kulturi (tovrstni projekti so nadzorovani s programsko opremo in prikazani na zaslonih pametnih naprav, od računalnikov do mobilnih telefonov), pa je spremljanje dogajanja na tem področju smiselno tudi za literarne teoretike in praktike. Dela e-literature namreč odgovarjajo na vprašanje, kaj se dogaja s črko, besedo in tekstom v novomedijskem okolju računalniške kulture (in družbenih omrežij), in tudi na vprašanja, ki zadevajo usodo pismenosti v okviru novih medijev.

Za osnovno razumevanje e-literature je bistven pogled na njeno materialnost – v smislu, da je besedilo sedaj razprostrto v »globinic« (računalniškega) zaslona, kjer je uporabniku/bralcu na razpolago v veliko bolj interaktivnem dispozitivu kot ob branju tiskanih besedil, kajti bralec lahko v živo z miško, drsnikom in podobnimi napravami manipulira tekst, je celo v taktilnem odnosu do njega. Prav tako je pomembno, da je shranjeno v pametnih pomnilnih enotah (iz katerih se ga lahko kadarkoli prikliče) in nadzorovano s softverom. Vsekakor sodi tudi v algoritemsko kulturo, ki od uporabnika-bralca zahteva netrivialen napor pri prebijanju skozenj, kajti pogosto ne gre samo za branje, ampak za navigacijsko dejavnost, osredotočeno na vrsto ciljev, kar spominja na igranje video iger, katerih teorija je tudi v pomoč, ko gre za razumevanje kompleksnejših del e-literature (recimo zasnovanih kot besedilni inštrumenti). Ob algoritmih sta za relevantna dela na tem področju bistvena tudi podatkovna zbirka (z verbalnimi in neverbalnimi označevalci) in vmesnik (ta je lahko tudi kar se da nenavaden, recimo statično kolo, roka ali podatkovna rokavica).

Za produkcijo, reprodukcijo in diseminacijo e-literarnih praks so bistveni festivali in konference, na katerih se predstavljajo tovrstni projekti. Danes so to predvsem konference Electronic Literature Organisation in E-Poetry festival, v preteklosti pa je k popularizaciji tovrstne kreativnosti

precej pripomogla tudi serija konferenc Digital Arts and Culture, katerih začetek sega v norveški Bergen, 1998. leta (njihov iniciator je Espen Aarseth, avtor knjige o kibertekstu). Področje e-literature se institucionalizira tudi z objavami; ko gre za revije naj, predvsem v zvezi z objavljanjem teorije, omenimo *Alire*, *Electronic book review*, *ALT-X*, letopis *Cybertext* in *Dichtung Digital*, medtem ko je knjige s tega področja začela izdajati knjižna zbirka Computing Literature pri ameriški WVU založbi. Povezovalno vlogo med evropskimi raziskovalci in ustanovami s tega področja ima tudi mreža digitalne literature DDDL, predseduje ji Philippe Bootz, ki je s tega področja organiziral tudi Erazmove intenzivne programe (leta 2013 na madridski univerzi Complutense, kamor je avtor tega članka kot predavatelj na tem seminarju povabil tudi nekaj slovenskih študentov).

Kje najti dela s tega področja? Ker gre za elektronske projekte, je svetovni splet odlično mesto za hranjenje in distribuiranje tovrstne prakse. V tej zvezi naj omenimo predvsem obe spletni zbirki elektronske literature v produkciji ELO, in sicer E-Literature Collection, 1 (2006) in 2 (2011), dopolnjuje pa ju tudi Elmcip antologija evropske e-literature. Vrsto osnovnih informacij s tega področja pa hrani tudi Elmcip knowledge base.

Številni projekti e-literature se v sedanosti umeščajo na presečišče eksperimentalnega pisanja v novih medijih in novomedijske umetnosti; prostori slednje (recimo galerije, klubi in, razumljivo, spletne lokacije, od on-line podatkovnih zbirk do galerij v Drugem življenju) so pogosto tudi prostori e-literature. Tudi vrsta temeljnih konceptov, ki so na delu v novomedijski umetnosti, je uporabna pri razumevanju e-literature, katere dela pa, na drugi strani, širijo tudi meje novomedijske umetnosti, in nikakor niso njen derivat ali podaljšek. To dejstvo je spodbudilo avtorja tega zapisa, da je v Ljubljani, 22. in 23. septembra 2012 organiziral mednarodni seminar *E-literatura in novi mediji*, in sicer v okviru evropskega raziskovalnega projekta Elmcip, vključnega v program HERA, ki je namenjen podpiranju raziskovalnih projektov s področja humanistike. Pisec tega prispevka in urednik tematskega sklopa je eden izmed odgovornih nosilcev pri tem projektu. Projekt poteka od sredine 2010 do sredine 2013 in vključuje sedem partnerskih univerz (iz Norveške, Finske, Švedske, Velike Britanije, Nizozemske in Slovenije), z vodilno vlogo Univerze Bergen v smislu raziskovalne organizacije (vodja projekta je Scott Rettberg). V okviru svojih nalog so nosilci raziskovalnih projektov pripravili seminarje, namenjene različnim temam, sklepna konferenca pa je bila v škotskem Edinburghu, skupaj z razstavo del s tega področja (naslovljena z *Remediating the Social*), ki je bila pripravljena na podlagi odprtega razpisa in na kateri so sodelovali tudi neevropski teoretiki in avtorji.

Poleg seminarjev z objavami prispevkov, temeljnega raziskovalnega dela v projekt vključenih raziskovalcev in izobraževanja (predvsem dok-

torskih in podoktorskih kandidatov) lahko kot pomemben dosežek projekta navedemo oblikovanje *Elmcip Knowledge Base* (spletnega podatkovnega arhiva s področja elektronske literature, ki bo nadaljeval z aktivnostmi tudi po koncu projekta), knjižno izdajo (katalog) *Remediating the Social*, ki je nastala na podlagi sklepne Elmcip konference (s prispevki teoretikov, ki so sodelovali na simpoziju, in umetnikov, vključenih v razstavo), antologijo evropske e-literature v spletni in USB različici in sklepno knjigo poročil in drugih prispevkov, ki opisujejo bistvene aktivnosti tega projekta.

Na ljubljanskem seminarju, pripravljenem kot manjša konferenca, temelječa na odprtem pozivu (cfp), je bilo predstavljenih 17 referatov teoretikov in praktikov iz 11 držav, sklepno dejanje pa je bilo branje in performansi sedmih udeležencev. Nastopili so John Cayley, Scott Rettberg, Philippe Bootz, Alexandra Saemmer, Simon Biggs, Talan Memmott in Jaka Železnikar. Predstavljeni referati, ki so šli skozi izbor najmanj dveh ocenjevalcev, so bili naslednji: Alexandra Saemmer: *Reflections on the iconicity of digital texts*, Roberto Simanowski: *Code, Interpretation, Avant-garde*, Saskia Korsten: *Reversed Remediation. A Critical Display of the Workings of Media in Art*, Giovanna di Rosario: *Poetry confronting Digital Media*, Dubravka Đurić: *Acoustic and Visual Imagination in poetry from Neo-Avantgarde to New Media Poetry in Yugoslav and Post-Yugoslav Poetry*, Janez Strehovec: *E-literature and the New Social Paradigms*, Maria Mencia: *New Media ArtPoetry: A Textural Surface*, Beat Suter: »Big Brother really is watching you.« *Literature in mobile dataspace*, Patricia Gouveia: *Why digital games and networks can help us to change reality and generate concrete changes in social environments?*, Aleš Vaupotič: *Do the Domains of Literature and New Media Art Intersect? The Cases of Sonnetoid web projects by Vuk Ćosić and Teo Spiller*, Narvika Bovcon: *Literary Aspects of the New Media Art Works by Jaka Železnikar and Srečo Dragan*, Teo Spiller: *New Media Textuality and Semiotics*, John Cayley: *Is there a Message in this Medium? The Materiality of Language in the (Sound and) Light of New Media*, Markku Eskelinen: *The Four Corners of the E-Lit world. Textual Instruments, Operational Logics, Wetware Studies and Cybertext Poetics*, Maja Murnik: *The Extensions of the Body in New Media Art*, Philippe Bootz: *Programmed digital poetry: a poetry of the apparatus; media art?*, Bojan Anđelković: *(Techno)dispositives in Contemporary Art Practice: Fifty-year Theatre Performance Noordung 1995-2045: by Dragan Živadinov*.

Ze bežen pogled na predstavljene referate pokaže, da so bili v seminar vključeni tudi prispevki, ki se neposredno ne osredotočajo na e-literaturo, vendar pa s seganjem na področje tehno-dispozitiva v novomedijski umetnosti, k video igram in telesu (v umetnosti performansa) spodbujajo širši razmislek o interakcijah e-literature z novomedijsko in sodobno umetnostjo. Omenimo naj še, da je bil ljubljanski seminar tudi prvo srečanje, ki je združilo slovenske avtorje in teoretike s področja e-literature, bodisi

kot predavatelje z referati (ko gre za teorijo novomedijske umetnosti, sta sicer sodelovala tudi Murnikova in Anđelković, ki se zaenkrat ne ukvarjata z e-literaturo), bodisi kot avtorje branj (Jaka Železnikar), bodisi kot diskutante (Vuk Čosić, Srečo Dragan, Peter Purg).

Kot organizator konference sem izbral šest avtorjev, ki so pripravili razprave za objavo v *Primerjalni književnosti*; srečujemo se z besedili, ki izhajajo iz zelo različnih pristopov in prav s tem demonstrirajo širino obravnavanega področja, torej e-literarno teorijo. Problematičnost e-literature kot besedilne prakse-v-nastajanju tematizira v svojem prispevku **Markku Eskelinen**, urednik letopisa *Kibertekst* (skupaj z Rainejem Koskimaa) in avtor *Kibertekstne poetike* (2012), ki to področje obravnava glede na besedilne inštrumente, operacijsko logiko, kibertekstno poetiko in študije o »wetwaru«. Ta perspektiva nam razkrije meje in nevarnosti e-literature, ki so opredeljene z novomedijsko umetnostjo, (družbenimi) znanostmi, igrami in tudi lastno stagnacijo. Eskelinen poudarja kibernetško naravo e-literarne tekstovnosti in kibertekstnega mišljenja v smislu, da smo na tem področju priče povratnih zank (ang. *feedback loops*) ne le med besedilom in uporabnikom, ampak tudi med različnimi sestavinami in fazami besedila, med dvema ali več uporabniki in med dvema ali več besedili.

Negotovost bralca, izzvanega z nepredvidljivimi nalogami, ki mu jih postavlja elektronska poezija, temelječa na podobah in zvokih, besedah v gibanju, časovnosti in interakciji, je spodbudila **Giovanno di Rosario**, da je svoje besedilo o elektronski poeziji razčlenila na tri »natančna branja« (*close readings*) e-pesniških del. Pri srečanju z generativnimi *Poemas no meio do caminho* Ruia Torresa je avtorica opozorila na veliko vlogo bralca, ki jo ima pri preoblikovanju nepredvidljivega teksta, v katerem je veliko besed spremenljivk, vključenih v nove povezave, ki jih na podlagi bralčevega izbora generira stroj. Avtor s tem izgublja nadzor nad besedilom, njegova vloga je le v oblikovanju prostora za pesniško kombinatoriko, pri kateri sodelujeta bralec in pesniški strojni generator.

Philippe Bootz, eden od pionirjev elektronske poezije in njen teoretik, posega v svojem prispevku k biopoeziji Eduarda Kaca, in sicer k projektu *Genesis 2* (1999), ki temelji na biologiji, optiki in internetski aplikaciji v smislu, da se stavek iz *Stvarjenja* prekodira v Morsejevo kodo in od tam v DNK. Pri analizi tega projekta je uporabil svojo semiotično teorijo bralnega dogodka z zanjo specifičnimi koncepti, ki jih navajamo kar v francoščini – *transitoire observable*, *texte-à-voir* in *texte-auteur*. Za to teorijo je značilno, da sta tako program kot njegova izvedba integralni sestavini e-literarnega projekta, programiranje je razumljeno celo v smislu estetske komponente dela. Pri tem je kritično ugotavljal, da gre pri Kacovem projektu za tehnopoezijo in ne medijsko poezijo, kajti srečujemo se s tehnotekstom, pri katerem je

pesniško derivat tehnološkega. Ob koncu besedila pa vpelje Bootz še eno razliko, in sicer med t. i. branjem v ožjem smislu in meta-branjem kot aktivnostjo, ki sega k samemu programu, torej k formalnemu strojnemu jeziku.

»Spletna, delno avtomatizirana 'literatura' prestopa univerzum tiskanih knjig kot nov medij, ki zahteva nove kohezivne energije. Nekaj drugačnega od Shakespearovega 'veličastnega duha, ki je ustvaril celoto', o katerem piše Coleridge in ki začena obdobje romana,« ugotavlja ob sklepu svojega eseja **Aleš Vaupotič**. Pozornost je namenil projektom Vuka Čosića (*Deep ASCII in Navija-Kultura*) in Tea Spiellerja (*Spam- in Novičarski soneti*), pri čemer pojave kiberbesedilnosti obravnava kot velik izziv sodobni komparativistiki. Dela slovenskih avtorjev, in sicer Jake Železnikarja in Sreča Dragana, analizira v svojem prispevku **Narvika Bovcon**, ki se usmerja tudi k njihovi novomedijski specifikki, recimo napakam in nefunkcioniranju visokih tehnologij pri Železnikarjevih projektih *Aberration* in *Spreminjevalec*. Pri obravnavi Draganovega opusa, za katerega je značilno, da besedilnost povezuje tudi z njegovimi konceptualnimi deli in videom, pa še posebej opozori na *Mobilnega e-knjižnega flankerja* kot projekt, ki povezuje prostorsko razporeditev literature v realnem urbanem okolju Ljubljane z branjem literature na omreženih mobilnih zaslonskih napravah in uprostorjenjem besed na virtualnem zemljevidu.

Janez Strehovec, urednik tematskega sklopa in pisec uvoda vanj, v svojem eseju »Elektronska literatura in nove družbene paradigme« obravnava e-literaturo v njenih interakcijah in medsebojnih vplivanjih z novomedijsko umetnostjo, obe področji pa umesti tudi v poindustrijsko družbo, v kateri narašča pomen storitev, dogodkov in performansov. Pri tem uvede koncept e-literarne storitve, s katerim opiše premik od zaključenega e-literarnega dela k algoritemski in performativni, k cilju naravnani dejavnosti, členjeni na ekonomično izbrane korake. Prav tako pa obravnava e-literaturo v širšem kontekstu algoritemske kulture, ki se bistveno loči od kulture literarnih intelektualcev, za katero je značilno, da predstavlja poglobljeni tok v slovenski humanistiki in na številnih umetniških področjih.